

S Z E M L E

Ulisszes azaz Homérosz Odisszeája magyarul MÉSZÖLY GEDEON fordításában, Kodály Zoltán előszavával, Csillag Vera könyvdíszével. Bp. 1959, Terra, 477 p.

MÉSZÖLY GEDEON már több kiváló műfordítással megajándékozta irodalmunkat: Joannes Secundus Csókók c. művével, Seneca három tragédiájával, Ovidiusz Faëtonjával, Puskin Anyéginjével és Nulin gróf c. költeményével, Racine Fédrájával, legutóbb pedig Homérosz Odisszeájával.

Valamennyi műfordítását az illető mű fordításelméleti kérdéseinek tanulmányozása és elvi tisztázása előzte meg, s Puskin, Racine és Homérosz előbb említett halhatatlan művei fordításával kapcsolatban tanulmányai eredményeit közzé is tette.

MÉSZÖLY Anyégin fordításával kapcsolatban hadd említsük meg itt, hogy a felszabadulás után ez volt a legelső oroszról fordított irodalmi mű 1945-ben, és ez igen kiváló. HÁMORY ZOLTÁN erről a fordításról — a többi között — a következőket írta: „A legszebb magyar nyelven tolmácsolta a fordító Puskit. Vikár Béla Kalevala fordításához hasonlóan neki is egészen új fordítói nyelvet és magatartást kellett megteremtenie, dallamban, hangulati jelzőkben, a vers ütemében, szerkezetében, a jelzők kifejező erejében hasonulnia kellett az eredetihez.”

És MÉSZÖLY fordítása hasonult is hozzá: az Anyégin valóban puskin elvek szerint fordította le magyarra, híven tükrözvén az eredeti realista és bensőséges lírával megírt verses regény nyelvét és ritmusát, merítvén a népnyelvből is meg a régi nyelvből is úgy, mint ahogy Puskin is tette.

Nyilvánvaló, hogy Racinenak, a XVII. századi francia klasszikus drámaírónak Fédráját (1949-ben) racinei elvek szerint, az eredetihez hasonlóan, közép-sormetszetes, 6 + 6 és 6 + 7 szótagos nő- és hímrímes jambusokban fordította le MÉSZÖLY, mert ez a versforma a magyarban is megfelelt az eredeti hangulatának, tartalmának és a XVII., XVIII. századi klasszikus szemléletnek. Alkalmazkodott a fordító a francia klasszikus tragédiához még szókinccsében is, kerülvén itt is minden népiest, ezért lett ez a fordítás is valóban méltó az eredeti műhöz.

A Fédra XVII. századi francia klasszikus tragédia, s szimmetrikus fölépítésű verssorainak formáját, ritmusát, zeneiségét és választékos

nyelvét a MÉSZÖLY-féle fordítás hüen és művészien érzékelteti, mert így stílszerű a magyar irodalomban is.

Ezzel szemben az *Odisszea* nem úgy klasszikus, mint Racine *Fédra*-ja, hanem úgy, mint az ókor egyik ránk maradt legtökéletesebb elbeszélő költeménye.

Az *Odisszea* — Marx szavával — „az emberiség normális gyermekkorának” csodálatos eposza, időszámításunk előtt a hétszáz évesekből való. BABITS szerint az *Iliász* is, az *Odisszea* is bizonyos értelemben népi költemények: „tejjel-mézzel folyók, ahogy Arany mondta. Kedvtelve festenek egy patriarkális régi világot, naiv, mondai hősökben gyönyörködnek, népmesei kalandokban tobzódnak. Népi költemények, — de úgy, ahogy magának Aranynak eposzai” (BABITS: Az európai irodalom története; 18. Bp., 1957; e kiemelés tőlem).

Másutt BABITS, a görög és római költészet szakavatott ismerője és olvasója „bájos, csodás és intim képekből összeszőtt történet”-nek mondja az *Odisszeát*, „mely félig népmese, félig kalandregény” (i. m. 23; az én kiemelésem). Megint másutt meg azt mondja: „Fele robinzonád. Másik fele családi história.” Továbbá: „Hiányzik a magas költői dikció is” az *Odisszeából* (i. m. 24). Felhívja BABITS a figyelmünket arra is, hogy „Az Odyssea bohás kutyája nem hasonlat. Szereplő személy az, akár a falánk koldus vagy az „isteni” kondás. Vagy a ruhamosó lányok, vagy maga a leleményes Odysseus” (i. m. 24—25).

BABITSnak az *Odisszeáról* megírt és itt idézett megállapításainak helyességében aligha kételkedhetik valaki, hiszen nemcsak költő ő, hanem műértő olvasó is, és a görög eredetit is a műértő szemével olvasta. Ha a mi irodalomszemléletünk sok mindenben eltér is a BABITSétól, azt, amit az *Odisszeáról* mond, ma is igaznak találjuk. Ulisses társainak disznóvá varázslása, a főhősnek többszöri alakváltozása, az egyszemű óriás megvakítása, Ulisses feleségének és a szolgáknak próbatétele sok egyébbel együtt valóban csupa népmese, csupa népköltészet. MARÓT KÁROLY, az ógörög irodalom hivatott tudósa is azt mondja, „hogy — az *Iliásszal* ellentétben — az *Odysseia* nyilván *nem* egy, az egész nemzet vagy nép sorsát érdeklő, általános jelentőségű történeti, illetőleg mondai hagyományt kerekít egységbe: az *Odysseia nem* nagyeposz. Itt egy a háborúban eltűnt férj családi ügyeiről — felesége, fia, házi dolgáról — van szó, amiknek pere hű és hűtlen cselédek, koldusok és házi állatok környezetében folyik le. Maga az állítólagos király, *Odysseus* sem túlságosan fejedelmi. Atyjától gyermekkorában megjelölt fákat kap ajándékba, s mikor húsz évi távollét után, mint a mesében, otthon ébred fel, első gondja, hogy a kapott ajándékok meglétét ellenőrizze. Így a népmesék szokták a királyt elképzelni, ez esetben jellegzetesen egy görög gazda képére” (Homeros „a legrégebb és legjobb”, 139—40. Egyet. ny. 1948). Másutt ugyanő ezt írja: „Az *Odysseus* bolyongásainak egész világa inkább a mesék országában keresendő, mint a térképen... szinte az egész *Odysseia* vajjon

honnán ered máshonnan, ha nem a népi mesékből, hajós-legendákból, paraszti elbeszélésekből stb.?" (Valamennyi ritkított kiemelés tölem való; i. m. 144.) Megint másutt ezt mondja MARÓT; „Itt nyilván népmesék, legendák, novellák és hasonló műfajok voltak a modellek...” i. m. 144).

Ha tehát BABITS olyan népi költeménynek minősíti az Iliászt és az *Odisszát*, amilyenek Aranynak az eposzai, és az *Odisszea* BABITS szerint félig népmese, félig kalandregény, MARÓT: szerint pedig az egész *Odisszea* népi mesékből, paraszti elbeszélésekből és hajós legendákból ered, és a főhős egész mivolta nem is fejedelmi, hanem inkább a nép által elképzelt király, és a tárgyhoz illően hiányzik is belőle a magas költői dikció, nem kifogásolhatja senki, hanem helyesnek kell mondanunk, hogy „Az *Odisszea* magyarra fordításának módszere” című tanulmányában MÉSZÖLY is ugyanezt a megállapítást teszi — függetlenül BABITStól és MARÓTtól —, és e megállapítása alapján az *ODISSZEÁT* párosrímű, felező tizenkettesben fordítja le magyarra, a mesés XVI. századi *Argirus* királyfi és a XIX. századi János vitéz meg Toldi versformájában.

„A fordítás akkor igazán hű — mondja MÉSZÖLY —, ha nemcsak, hogy szépnek szép, hanem szépsége *olyan stílusú*, mint az eredetinek szépsége az illető másnyelvű irodalomban, s a magyar fordító akkor találja meg a kellő versalakot, ha a magyar nyelven lehetséges versalakokból azt választja ki az *Odisszea* számára, mely a magyar irodalomban olyan stílusértékű, mint a hexameter a régi görög költészetben... a műfordítás filológiája megköveteli, hogy az idegen nyelvű költeményből mindent, amit abban a költő mond, olyan stílusú szépségben hozzuk át nyelvünkbe, amilyenben az eredeti írva van. Persze, aki Homéroszt görögül akarja olvasni, annak csak a görög filológiára van szüksége, de aki Homéroszt magyarra fordítja, annak elő kell vennie a magyar filológiát is” (Az *Odisszea* magyarra fordításának módszere. Nyelv és Irod. II, 6; az én kiemelésem). Fordítása bevezetésében ezt így fejezi ki MÉSZÖLY: „Igazi filológiai fordítása (az *Odisszeának*) csak az, mely a költő szépségeit a magyar olvasóval lehetőleg úgy érezteti, mint az eredeti éreztette évezredekkel ezelőtt az egykori görög hallgatóval. E célt úgy érhetem el, ha megtartom fordításomban az eredetiből azt, ami a költő alkotása, kifejezési eszközét pedig, az egyéni tehetséggel gazdagított, hagyományos görög epikai nyelvet és verselést helyettesítem a magyar epikai nyelvvél és verseléssel.”

Ez a fordítási elv tapasztalható Arany Jánosnál is, ő is párosrímű tizenkettesben fordított *Aristo Örjögő Loránt* c. lovagi eposzának stanzaiból.

Arany János fordítói elveivel tehát nem áll ellentétben a MÉSZÖLYÉ, hanem azzal megegyezik.

Azt kell alaposan megfontolnunk, hogy MÉSZÖLY, mint a fentebb idézett helyen kifejti, nem azért nem fordította hexameterekben az *Odisszeát*, mert a hexameter nem szép a magyarban, hanem azért, mert irodalmunkban a hexameter sohasem volt versformája az olyan tárgyú költeményeknek, amilyen az *Odisszea*. Az *Odisszea* tárgyához, a (BABITS szavával szólva) félig népmeséhez, félig kaland-

regényhez vagy (MARÓT KÁROLY megállapítására gondolván) a népmesék elképzelte királyhoz hasonló Odysseushoz, a népi mesékből, hajós legendákból származó ókori verses elbeszéléshez a magyarban a felező tizenkettes illik, a magyar fül számára ez stílszerű, tehát az *Odisszeát*, a görög eredeti hangulatának érzékeltetése céljából felező páros rímű tizenkettesben fordítani magyar tárgy és formatörténeti szempontból helyes.

És mivel e halhatatlan mű a maga eredeti hangulatában és szemléletében magyar nyelvre csak felező tizenkettesben fordítható le, nyilvánvaló, hogy MÉSZÖLY GEDEON nagy gonddal, kiváló görög nyelvtudással és tárgyismerettel meg művészi verseléssel készült fordítása igen fontos szerepet tölt be a magyar irodalomban: a nagyközönség most már el is fogja olvasni az *Odisszeát*, nemcsak olvasatlanul dicséri majd annak szépségeit.

Aki ugyanis MÉSZÖLY fordításának olvasásába egyszer belefog, le nem teszi addig, míg végig nem olvassa. Belefelejtkezik a fülének és nyelvének oly természetesen, tárgyhoz illően, könnyedén folyó, szépen csengő verssorok olvasásába, és a tartalomnak meg a formának a fordításban oly művészi módon összefonódó egysége szinte varázserővel nyitja meg előtte a több mint kétezer éves mesés regénynek a világát.

Versformája, mint már említettem, felező tizenkettes (6 + 6), ez a magyar epika hagyományos alakja. Minden verssor két fonetikai szólamból áll, s az elsőnek mindig a hatodik szótagnál van a határa, a második fonetikai szólamnak pedig a tizenkettediknél. Ezt a hatodik és a tizenkettedik szótag után következő ritmushatárt sohasem sérti meg a fordító, ezért nyugodt, egyenletes lüktetésű, kellemes hullámszerű a versnek a folyása, olyan, mint magának az elbeszélésnek a menete:

Mostan egy bajnokról, || világot próbáltról,
Emlékezzél Muzsa, || sokat büjdosztáról:
Arról, ki lerontván || az isteni Tróját,
Járta sok nép földjét, || látta sok nép módját.

A verssorok végén — mint itt is — nagyon sokszor azonos alaktani szerkezetű azonos mondatrészek rímelnek, de ez nem hiba, hanem egyik fő szépsége a fordításnak, s a fordító tudatos törekvése annak a magyar verselési sajátságának az érvényesítésére, hogy a párhuzamos sorokban azonos időmértékű azonos mondatrészek legyenek azonos sorrendben, mint ahogy ez a magyaron kívül más finnugor nyelvű népek verselésében is tapasztalható. Ennek a versformának a sajátosságait MÉSZÖLY fordításelméleti munkájában is, de másutt is fejtegeti (*Ómagyar szövegek* 243—50; *Az Odisszea magyarra fordításának módszere. Nyelv és Irodalom. II, 11.*). Ennek a verselési sajátságának a nem állandó, de nagymértékű érvényesítésével a fordító a legújabb magyar *Odisszea* archaikus színezetét formai tekintetben is művészi módon emeli ki:

Áthéne azonban *előbb odaszállott,*
 Nagy Ulisszes¹ mellé *megint odaállott,*
 Varázsló vesszővel *megint érintette,*
 Milyen egyszer volt már, olyan vénné *tette.*
 Rongyosat teremtett ruhát *megint rája,*
 Hogy meg ne ismerje kondása, ha látja,
 Nehogy aztán az majd nem bírván *magával,*
 Be Penelópéhoz fusson az *újsággal.*

Nincsen benne egy henye szó, nincsen benne semmi felesleges vers-sortöltelék, s a fordítás az eredetinek tartalmához is, hangulatához is mindig hű.

A kifejezések hajlékonyságát MÉSZÖLY GEDEONnak gazdag magyar nyelve és virtuóz, de mégis egyszerű verselése biztosítja. A régi és a mai magyar nyelvi kifejezések szép szerkezetekben olvadnak össze a vers összeötvöző ritmusában és még a ritkább, de mindig helyén való szavaknak is egészen világos a jelentésük még azok előtt is, akik azt addig sohasem hallották:

S a kérők hajóját már a révben látja,
 Evező fölszedve, vitorla *főlfágyva.*

Boileau mondja és Maupassant idézi tőle a következőket:

Egy szó milyen hatalmas, ha a maga helyén van.

MÉSZÖLY *Odüsszeá*-fordításában minden szó a maga helyén van, ezért minden szava hatalmas; a gondolat és a hangulat minden árnyalatára megvan a legodaillóbb kifejezése.

Mondatszerkezetei változatosak, de mindig természetesek; kifejezései tömörek, mégis világosak, de érzékletesek is, tehát költőiek is:

Ulisszes a kondást csakhamar követte,
 Kisvártatva ő is ment be a terembe;
 Mint szegény, vén koldus, támaszkodott botra,
 Lityegett-lötyögött a testin a rongya.
 Kőrísfa-küszöbre belül-felől ült le,
 Ciprus ajtófélnék háttal nekidülve.

¹ Annak, hogy Mézőly *Ulisszes*t mond és nem *Odüsszeüszt*, hosszú-hosszú időre visszanyúló hagyománya van. A franciáknál *Odyssée*: az eposz neve, de annak főhőse: *Ulysse*. (Larousse, 161e Edition.) Ennek az elnevezésnek végső forrását Livius Andronicus latinra fordított *Odüsszeájában*, illetőleg annak folytatói-ban sejtem, és nyilván oda vezethető vissza a magyar *Ulisszes* név is. Az olaszban is *Ulisse* a közhasználatú név, és nem *Odüsszeo*. (Enciclopedia Italiana XXXIV, 630; XXV, 178; az olasz adatokat BENEDEK NÁNDORNak köszönöm.) Furcsa volt és felemás, hogy a közelmúltban Magyarországon is forgatott Ulisszesről szóló film főhősét a szereplők *Ulisse* néven nevezték, a magyar feliratok viszont mindig *Odüsszeüs*nek, holott nyelvünkben is megvan az *Ulisszes* vagy *Ulixes* alak. Az *Odüsszeüs*z kiejtése különben csak azoknak könnyű a magyarban, akik idegen nyelveken legalább is olvasnak, de a nép nem tudja kiejteni. Ne feledjük azt sem, hogy az *Odüsszeüs*z négy szótagos szó, az *Ulisszes* meg három, ezért a versben alkalmasabb a három szótagos *Ulisszes*. Helyes Mézőly fordításának *Zeus* névhasználata is. Ezt abból is láthatjuk, hogy TRENCSENYI-WALDAFFEL IMRE Mito-lógiájában szintén a *Zeus* névalakot használja.

Olyan természetesen és egyszerűen folyik a vers sorról sorra, mint a közönséges beszéd és mint a népnek a költészete. Ez illik Ulisszes-mesés történetéhez és világához.

Az *Odisszea*, mint MARÓT KÁROLY is mondotta, valamikor népi forrásból buzgott egy nagy költő elé, egy Arany János-szerű költő elé, aki a maga költői tehetségével halhatatlanságot lehelt beléje.

Az *Odisszeának* ezt az eredeti, nagyon régi szemléletét és világát élte át újra MÉSZÖLY GEDEON, amikor magyarra fordította ezt a nagy művet, és részesévé tett minket is ennek a rég letűlt világnak, „az emberiség normális gyermekkorának”, könnyed, színes, dallamos és tartalomlan meg szemléletben is hű fordítása által.

MÉSZÖLY GEDEON páros rímű felező tizenkettesben hangzó *Odisszea*-fordítása mellett szükségesnek tartom a hexameteres *Odisszea*-fordításokat is, mert a szépen gördülő hexameteres-fordításnak is sok híve van, s a szép hexametek valóban gyönyörködtetőek. De műfordításstílusbeli megfontolások alapján ugyanilyen szükséges a MÉSZÖLY-féle, páros rímű, felező tizenkettesekben hullámzó *Odisszea* is, mert belőle az olvasó az *Odisszea* világát az eredeti szépségeihez hasonló szépségekben ismerheti meg.

NYIRI ANTAL

MÉSZÖLY páros rímű, felező tizenkettesben fordított *Odisszeá*-ja nem „elveszett” *Odisszea* a magyarban és nem is „átköltetett”, hanem a nép részére az eredetihez méltó formában magyarul zengő görög elbeszélő költemény.

A Terra Könyvkiadó a szép műfordítást az *Odisszeához* méltó bordázott, famentes, zöldes papiroson, szép nyomással, Csillag Verának az ógörög életből vett művészi díszével, izléses vászonkötésben jelentette meg.

L

Végh József: Órségi és hetési nyelvatlasz, Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. 189, 1 p. 2, 217 mell.

A gazdag anyagú, jól megszerkesztett táji nyelvatlasz: térképre vetített nyelvjárastanulmány, mely szemléletességével a leíró és a történeti nyelvtudomány számára más eszközökkel annyira aligha érzékelhető összefüggéseket és folyamatokat mutat meg és láttat be. Ezért a modern nyelvtudomány az ilyen tanulmányokat nagyon megbecsüli.

A magyar nyelvtudomány a nyelvatlasz-munkálatok tekintetében nemzetközi vonatkozásban meglehetősen elmaradt, de kárpótlásul majd valószínűleg olyan Magyar Nyelvatlasz kerül nyilvánosságra, mely — a külföldi tapasztalatokat is figyelembe véve — vetekedik a legjobb efféle külföldi munkákkal. Erre enged következtetni VÉGH JÓZSEFnek, a magyar nyelvjárások egyik kiváló szakértőjének a múlt évben megjelent „Órségi és hetési nyelvatlasz”-a, az első magyar táji nyelvatlasz is, mely egyszersmind a legjelentősebb nyelvjárastanulmány is a felszabadulás óta. Jelentőségét az is mutatja, hogy BÁRCZI GÉZA akadémikus, a Magyar Nyelvatlasz munkálatainak irányítója írt

hozzá Előszót. Megállapítja, hogy „Végh József táji nyelvatlasza... nemcsak úttörő jellegű, de egyszersmind kitűnő munka” (5. l.).

Mivel ez az első magyar táji nyelvatlasz, természetes, hogy általánosabb, elvi jelentőségű kérdésekkel is foglalkoznia kell a szerzőnek, azután meg a nyelvatlasz elkészítésének gyakorlati kérdéseivel is, amelynek pl. a hangjelölés, az adatok közlésmódja.

A szerző elvi jelentőségű fejtegetései a táji nyelvatlasznak a nagyatlaszhoz való viszonyával, a nyelvjárások mivoltával és a nyelvjárashatárok kérdéseivel foglalkoznak. Ezek a problémák — a nyelvföldrajz sajátosságai miatt — állandóan foglalkoztatják a nyelvatlaszok szerzőit, érthető tehát, hogy e kérdések az első magyar nyelvatlasz szerzőjét, VÉGH JÓSEFET is állásfoglalásra készítik. „Az ÖHA. — mondja a szerző — nem gyűjtési módszerében különbözik a MNyA.-tól, bár az alakok társadalmi érvényének a megállapításában, a finomabb különbségek jelölésében igyekszik valamivel többet nyújtani (l. 81. l.), hanem anyagában és feltételeiben. Anyagát illetően az a különbség, hogy a MNyA. az egész magyar nyelvterület szempontjából fontos jelenségeket vette fel kérdőívébe. Az ÖHA. pedig a táji nyelvatlaszok számára megállapított közös törzsanyag kötelező figyelembevételével (l. 52. l.) elsősorban olyan hangtani és alaktani kérdéseket vizsgál, megfelelő számú példaszóval, amelyek az őrési és hetési nyelvjárás sajátos kérdései (erről bővebben l. 52—6. l.). Feltételeit illetően pedig abban, hogy míg a MNyA. általában a községek 10 %-át vizsgálja, az ÖHA. települési, történeti szempontból egységes és egymáshoz közel álló két tájegységet tanulmányoz és e területen minden lakott hely kutatópont. Ez a tény önmagában megszabja a közvetlen közlőről való szemléletmódot. Az ÖHA. mint általában minden ezután készülő magyar táji atlasz, a MNy.-énál jobban mutatja — ahogy ezt Bárczi és Jaberg programként kijelöli — a nyelvi jelenségek terjedésének módját, a különböző alakok egymásba csapását, a harc kimenetelét, az egyes nyelvjárási egységek kölcsönös egymásrahatását, továbbá a MNyA.-énál valamivel pontosabban ábrázolja az egyes nyelvi alakok társadalmi érvényét és a nyelvi dinamikának, a régi és új nyelvi alakok harcának kérdéseit. Így tehát az ÖHA. nemcsak az illető nyelvjárásokra vonatkozó ismereteinket gazdagítja bizonyos vonatkozásban, hanem nyelvi szociológiai (és részben biológiai), továbbá általános nyelvészeti szempontból is többet óhajt nyújtani, mint a MNyA.” (21—22. l.).

VÉGH JÓSEFnek ez a felfogása és ennek érvényesítése az ÖHA.-ban helyes.

A nyelvjárások kérdésének vitájában a szerző — helyesen — a nyelvjárások megléte mellett foglal állást, s a nyelvjárashatárok megvonását főképpen hangtani sajátosságok alapján tartja lehetségesnek.

Majd áttér kutatóterületének földrajzi, történeti, néprajzi és — röviden — nyelvi jellemzésére, s e jellemzéseket néprajzi és táji szempontból szép és értékes fényképekkel egészíti ki.

Az őrési községeken kívül felvett a szerző néhány Örséggel határos községet is, hogy szemléltesse: meddig terjednek az őrési nyelvi sajátosságok, és bemutassa az Örség nyelvjárásával kapcsolatos átmeneti

nyelvjárasterületek sajátosságait. Hasonló okból vett fel a történeti Hetés peremén is néhány dél-göcseji községet.

A hetési nyelvjárás, mint VÉGH JÓZSEF megállapítja, rokon ugyan az őrséggel, de némely hangtani és alaktani sajátosság ez utóbbitól mégis elkülöníti. Archaikusabb is az őrséginél. Ezért nyelvjárástörténeti szempontból is igen tanulságos és megokolt az azonos őrségi és hetési nyelvi jelenségeknek közös térképlapokon való szemléltetése. Így jobban szembeötlők pl. az azonos nyelvi jelenségeknek sokszor különböző fejlődési foka is már az egymással szomszédos, rokon nyelvjárásokban is, pl. a hetési nyelvjárásnak az őrséggel szemben való archaikusabb volta.

A szerző igen alapos előtanulmányok után fogott hozzá úttörő munkájának megírásához. Évtizedek óta foglalkozik nyelvjárásaink tanulmányozásával, és több jeles tanulmányt is írt ebben a tárgykörben. Három évig élt az Őrségben mint a celldömölki gimnázium tanára, és ez alatt az idő alatt alaposan megismerte az őrségi és hetési nyelvjárást. Lelkiismeretesen áttanulmányozta a kiváló külföldi nyelvatlaszokat és azoknak módszereit. Ilyen előzmények után gyűjtötte össze nyelvatlaszának anyagát 1952—53-ban, majd több alkalommal ellenőrizte és kiegészítette anyagát. 1955-ben megjelent a MNy-ben 9 próbatérképe. 1956-ban a szemléltetést teljesen átdolgozta és leegyszerűsítette, majd nagy gonddal elkészítette az atlaszhoz való jegyzeteket is.

Ezek a tények már önmagukban is megmagyarázzák, hogy miért kitűnő munka a VÉGH JÓZSEFÉ. Szakértelem, lelkiismeretesség és nagy tárgyszeretet sugárzik belőle, s mindennek az a következménye, hogy adatai megbízhatók, nyelvszemlélete helyes, feldolgozási módszere jó. Bizonyára sok tanulsággal szolgál majd a Magyar Nyelvatlasz elkészítéséhez is, de főképpen a többi táji nyelvatlasz szerzőinek jelent majd követendő példát, illetve alapos előképet.

Mivel a nyelvterület minden lakott helye (47 falu) kutatópontként szerepel, és a hangtani meg az alaktani adatok a nyelvjárás jellemzésére alkalmasak, a nyelvjárási térképek hű képét adják az egyes nyelvi jelenségek szövevényének: az őrségi és hetési nyelvjárás egymáshoz való viszonyának, a nyelvjárási és a köznyelvi alakok egymással való harcának, az utóbbi terjedésének, az előbbi fogyásának és az átmeneti sajátosságok fokozatainak meg határainak.

217 térképlap mutatja a megvizsgált nyelvjárás hangtani, alaktani és szóföldrajzi sajátosságait. 64 térkép hangtani, 102 térkép szó- és mondat-alaktani, 35 térképlap szóföldrajzi kérdéseket szemléltet, 9 lap a hangtani jelenségekről ad összesítő tájékoztatást, 2 lap pedig a feltételes mód tárgyas ragozásáról.

Egyes nyelvjárási jelenségeket, a legjellemzőbbeket, bőségesen tárgyalja és szemlélteti a szerző. Így pl. a labiális ü-zést, a labiális ö-zést, a zárt, rövid i-zést, a zárt u-zást, ü-zést többtagú szavak végén és a birtokos személyragozást.

A térképlapok áttekinthetők; a térképlapokon együtt szereplő jelek és adatok jól megférnek együtt. Sőt a jelekre az adatok mellett szerintem feltétlenül szükség is van! Pl. a 40. térképlapon a *kesztyű* hang-

változatainak jelölésére szolgáló ábrák igen áttekinthetővé teszik az eredeti nyelvjárási *keszte* ~ *keszti* alaknak a köznyelvi *kesztyű*-vel való harcát s a *keszté* ~ *kesztyű* vegyüléséből keletkezett *kesztyé* változat elterjedtségét. Hasonlóképpen a *disznuölet* ~ *disznuölés* (89), *disznuöletre* ~ *disznuölésre* (90), *sorozat* ~ *sorozás* (91), *sorozatra* ~ *sorozásra* (92), *vetet* ~ *vetis* (93), *vetetko*, *vetetidün*, *vetedbe* ~ *vetübe* ~ *vetizsbe* stb. (94), *huófuját* ~ *huófujatik* stb. (95) változatokat is a megfelelő térképlapokon lévő szavak és jelek.

Megállapíthatjuk, hogy a térképlapok anyaga nagy gonddal van összeállítva, és az őrségi és hetési nyelvjárás fővonásait hangtani és alaktani szempontból jól szemlélteti. Talán nem ártott volna az alanyi ragozású múlt idejű igealakok 3. személyére is szánni néhány térképlapot, mert tudjuk pl., hogy Hetés déli részén *iottun*, *hosztun* stb. féle alakok vannak.

A szóföldrajzi térképlapok is igen érdekesek, de úgy gondolom, hogy lehetnének ezek még tanulságosabbak is. A szóföldrajzi kérdéseket megvilágító néhány rajz és térkép igen alkalmas az illető szó jelentéstartalmának szemléltetésére.

„A térképlapok használatát megkönnyítő jegyzetek” (103—140. l.) nagyon jók. Nemcsak arról világosítanak fel, hogy mit akarnak szemléltetni az egyes térképlapok, hanem teljes távlatú tájékoztatást nyújtanak az illető nyelvjárási jelenségnek a többi magyar nyelvjárasterületen található összefüggéseiről, illetőleg hatásáról is. A labiális *ü*-zés szemléltetésével pl. 6 térképlap (1. *ing*, 2. *ingét*, 3. *idő*, 4. *mieink*, 5. *kifizetik*, 6. *hiszem*), a labiális *ö*-zés jellemzésével pedig 4 térképlap foglalkozik (8. *szemem*, 9. *ütötte*, 10. *édes*, 11. *édesanyám*); mind az *ü*-zést, mind pedig az *ö*-zést külön jegyzet foglalja össze és magyarázza meg, s idézi a megfelelő irodalmat is. Hasonlóképp jár el a szerző a többi nyelvjárási jelenségeket szemléltető térképlapok jegyzeteiben is.

Nyelvjárás kutatók, nyelvatlaszkészítők nagy haszonnal tanulmányozhatják a Függeléket, melyben a községekre és az adatközlőkre vonatkozó tájékoztatások vannak, továbbá a szerző által használt kérdező mondatok.

Ismertetésem végére érve BÁRCZI GÉZÁNAK ahhoz a megállapításához kell visszatérnem, hogy VÉGH JÓZSEF táji nyelvatlasza csakugyan: nemcsak úttörő jellegű, hanem kitűnő munka is. Ennek hangsúlyozásával szeretnék tenni egy-két kiegészítést VÉGH JÓZSEF egyik-másik problémájához. A 100. és a 101. térképlapra vonatkozó jegyzet azt mondja, hogy a *Sándorokho* = 'Sándorékhoz', *Galambosokho* = 'Galambosékhoz' alakok kialakulása még megfejtésre vár" (118. l.). — Nem más ez, mint a *Sándor* és *Galambos* családnevek többes *k*-jellel való alakja: *Sándorok*, *Galambosok* = 'a Sándor család tagjai', a 'Galambos család tagjai'. Kétségtelenül igazolják ezt a szerző által is említett ormánysági „*Berták* színnyik” = 'Berták színje' és a „háborkonnak Szilvákná” = 'veszek-szenek Szilváéknál'. A *Berták* = *Berta* családnév *-k* többes jellel, *Szilvák* = *Szilva* családnév *-k* többes jellel. — A *kilincs* szóról szóló jegyzetben (109. l.) a szerző a következőket mondja: „A szó hangalakja országszerte általában *kilincs*, de érdekesek (az én kiemelésem, Ny.

A.) az északkeleti *kalincs*, a palóc *kálincs*, csángó *galincs*, és a nyugat-dunántúli *kélincs*, *kölincs*, *kelliñcs*-féle alakok (MNYA).” Bizony érdekesek ezek, jól mondja a szerző, ezért nem is lehet a *kilincs* francia jövevényszó, hanem magyar eredetű (vö. MÉSZÖLY: Ómagyar szövegek, 170). — A *jön* igét Szentesen *gyün*-nek ejtik, pedig Szentés Tiszántúlon van (vö. ÓHA. 115, a *jön* térképalapjáról).

A tárgyas igeragozás történetéről szóló tanulmányok között (123. l.) meg kellett volna említeni a következő munkát is: MÉSZÖLY GEDEON: A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő múlt alakjai magyar és finnugor szempontból. Bp. 1931. — Az órségi 'machina textoria, weberstuhl' jelentésű *fajz* (vö. 129. l.) megvan Göcsejben is *fajsz* alakban (vö. GÖNCZI: Göcsej, 512). Az a gyanúm, hogy a *fa* fn. származéka. Erre mutat az is, hogy pl. Somogyban a szövőszék neve: *szűjőfa*. — „Eörségnek leírása, úgymint: Annak természete, Története, Lakócai, ezeknek szokásai, nyelv- szokása, a melyeket öszve szedegetett NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY 1818. — Esztendőben” — (megemlíti VÉGH JÓZSEF művének 46. lapján) ki van adva az Ethnographia 28. évf.-ában (99—112); MÉSZÖLY GEDEON tette közzé.

Ezek az apró kiegészítések — látható is — nem érintik a tanulmány lényegét és értékét; az ismertetés kellő módon hangsúlyozta az első magyar nyelvi táji nyelvatlasz tudományos jelentőségét, mintaszerűségét. A szerzőt elismerés illeti kitűnő munkájáért, az Akadémiai Kiadót pedig köszönet a gondos és szép kiadásért, a térképek sikerült kiviteléért.

NYIRI ANTAL

J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők (Meg; el, ki, be, fel, le). Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.

A szerző kandidátusi értekezését izléseesen egyszerű külső formájú kiadásában veheti kézbe az olvasó. A könyv természetesen tartalmazza azokat a kiegészítéseket is, amelyek a nyilvános vitában elhangzott bírálatok, javaslatok alapján a disszertáció egyes részeit érintő átdolgozást kívántak meg (I. OK. XI. 235—240).

Az „Előszó”-ban a szerző így jelöli meg munkájának célját: „Dolgozatom a leggyakoribb és legfontosabb magyar igekötőknek a mai irodalmi és köznyelvben való használatát kívánja bemutatni.” Később: „Kutatásaimat... nem korlátoztam a jelen és a közelmúlt nyelvére, hanem a források összeválogatásával, egy-egy jellegzetes mű vizsgálataival át akartam fogni a nyelvtörténetet a kódexek korától napjainkig.” (5). A feladat tehát: a történeti háttér vázolása után a jelen nyelvi állapotának ismertetése és magyarázata.

A mű első fejezetében (Mi az igekötő?) részletes ismertetést találunk az igekötő mivoltával foglalkozó irodalomról. A különféle véleményekből a következő tanulságok vonhatók le: „...az igekötő határozószószerű szó, amely rendszerint igék kíséretében fordul elő”, az igekötős ige alakilag szintagmaszerű, az igekötő és az ige kapcsolata

összetételszerű. (14). A forgalmi meghatározás tehát — nagyon helyesen — szótani, nyelvtani (alaktani) és jelentéstani kritériumok alapján történik az igekötő hármas szerepének megfelelően, rámutatva, hogy az egyes funkciók felismerése csak akkor lehetséges, ha az igekötős igét *mondatban*, tehát konkrét megnyilatkozásban vizsgáljuk (15).

Az igekötők eredetére, fejlődésére vonatkozóan az eddigi kutatások eredményeinek összefoglalását a második, „Az igekötők alaki kérdései” című fejezetben találjuk. A szerző a kérdés problémáival kapcsolatban igen tájékozott, az anyagot jól összefoglalja, rendszerezi — nagy kár azonban, hogy önálló vizsgálódásai alapján kialakult véleményét óvatosan, tehát igen sokszor homályosan ismerteti. Amikor pl. így ír: „Az *ee* valószínűleg az *ë* jele” (21), akkor nehezen dönthető el, vajon ez a *valószínűleg* határozott kételkedést fejez-e ki pl. az ÉrdyK. *ee* hangértékével kapcsolatos majdnem általánosan uralkodó felfogással szemben (vö. pl. NÉPRAJZ és NYELVTUDOMÁNY, 1957. SZEGED. 111—124, és 1958. 79—93). Talán a minden áron tömöritésre való törekvés magyarázza meg azt a módot is, ahogyan kurtán-furcsán „cáfolja” MÉSZÖLY nézetét a *fel* igekötő eredetével kapcsolatban a KTSz. egy „fele” írásmódú adatai alapján: „... *felé* (*fölé*) nem lehet, mert nincs a szövegkörnyezetben olyan szó, melyre utalna.” (26). Ez azért ellentmondásos cáfolat, mert MÉSZÖLY szerint, — maga J. SOLTÉSZ KATALIN állapítja meg —, „... a *lativus-ragos felé* alak... sehol sem mutatható ki.” (26). Nem érthető, miért kell MÉSZÖLYnek szemére vetni, hogy a KTSz.-nek ez az adata elkerülte a figyelmét, ha MÉSZÖLY szerint a *felé* nem mutatható ki adatszerűen — ez az adat pedig SOLTÉSZ szerint sem olvasható *felé*-nek!? Írásmód-olvasat: különböző fogalmak, ezt nyilván a szerző is tudja, jobban kellett volna azonban vigyáznia — egyébként szabatos — fogalmazásának félreérthetlenségére. E kisebb „stilushibák”-tól eltekintve ez a fejezet is alapos műgondról, a régebbi és a modern elméletek széleskörű ismeretéről tanúskodik; a leginkább elfogadható felfogások nyelvjárási adatokkal is bizonyíthatnak.

A következő nagyobb fejezetcsoport a tanulmány fő részének tekinthető: a *meg*, *el*, *ki*, *be*, *fel*, *le* igekötők gazdag kapcsolódási lehetőségének mai nyelvi rendszerbeli bemutatása. Az egyes igekötők használatára új rendszerezést nem találunk: a *meg*, *el* igekötőknél BUDENZ, a *ki*, *le* és részben a *fel* igekötőknél KUNOS IGNÁC, a *be*-nél KOMÁROMY LAJOS kategorizálása az irányadó, az alap. Ezekre a néhol részleteiben, néhol lényegében „megjobbított” alapokra azonban hatalmas épületek emelkednek: a szerző hetven forrást dolgozott fel (ebből harminckettőt teljesen!). A legrégebb nyelvemlékeinktől kezdve a kódexeken keresztül napjainkig eljutunk. Az irodalmi nyelven kívül az igekötők funkcióit a modern nyelvi rétegekben a *Béke és Szabadság*, a *Szabad Nép*, a *Technika* stb. egy-egy számának vizsgálata mutatja be. A módszer: leíró jellegű rendszerezés, majd az egyes igekötők legkülönfélébb szerepének megvilágítása nyelvtörténeti példákon, végül (pontos!) statisztika.

Persze a leíró és történeti szempont egyidejű alkalmazása, mint mindig, most is igen sok bonyolult kérdést vet föl. Az igekötő és az ige

viszonyának problémája — több más fontos mozzanat mellett — elsősorban *jelentéstani*. A tanulmányban — akarva, akaratlanul — ennek megfelelően a legnagyobb teret a jelentéstani vizsgálódások foglalják el. A jelentés mindenekelőtt a nyelvérzék dolga. A jelenben élő — nyelvész — nyelvi érzékenységét, tudatát a jelen nyelvi állapot alakítja, formálja, nem szabad tehát zokon vennünk, ha SOLTÉSZ a történeti példákat — némi túlzással mondva — illusztrációkként használja fel. Történeti nyelvérzék nincs, és — sajnos — nem is lehet. Abban azonban igazat kell adnunk a kandidátusi disszertáció bírálóinak, hogy a történeti példákkal takarékosabban kell bánni, ha semmi újat nem mondanak, inkább mellőzzük őket.

Hasonlóképpen helyeselhetjük DEME LÁSZLÓnak azt a véleményét (I.OK. i. h.), hogy a szerző túlzottan rendszerez. A kutató előtt — kétségtelen — a nyelvi jelenségek változatos, bonyolult rendszerbe, sőt rendszerekbe vonhatók, de nem szabad megfelekedezni arról, hogy ugyanezen nyelvi jelenségek a tudat síkján, a beszédben, tehát a nyelvi valóságban nem alkotnak semmiféle rendszert. Röviden szólva: a strukturalista nyelvész *leír*, és nem *magyaráz!* A jelentéstani magyarázat csak lélektani-logikai alapon történhet. Egy példa: „Melléknévből képzett, vmilyenné válást jelentő igékből *meg*-gel is alkothatunk perfektívumot. A két igekötő hasonló használata közt az a különbség, hogy az *el* a folyamatot, a *meg* az elért állapotot hangsúlyozza. *Elfehéredik* pl. vkinek az arca, mikor úgyszólván szemünk láttára válik fehérré, *megfehéredik* a haja, mikor az ősz szálok észrevétlen szaporodása következtében egyszerre csak fehérnek látszik.” (70). Ez a tény így igaz! Ha azonban a tényt ugyanakkor magyarázatnak is tekintjük, tehát a jelentéskülönbséget a két igekötő használati értékéből, egymáshoz képest ellentétes funkciójából vezetjük le, és *csupán ebből*, akkor ebből az következnék, hogy pl. az „*el-fehéredik* a haja” kifejezés azt jelentené: valakinek a haja szemünk láttára fehérré változik, ami — nyilvánvaló képtelenség. Nem igekötők állnak egymással szemben, ha egyáltalán szemben állnak, hanem igekötős igék, melyeknek igekötős mivolta — esetleg — nem is lényeges.

Ha tehát felismertük SOLTÉSZ munkájának ezt a leíró, rendszerező jellegét, és nem keresünk minden áron értelmezést, okadatolást is a kategorizálásban, ha szó szerint értjük célkitűzését, mely nem más, mint az igekötők használatának bemutatása: akkor ezt a tanulmányt a maga nemében igen hasznosnak mondhatjuk. Csak sajnálhatjuk ezért, hogy az „elengedhetetlen” magyarázat néhol nem megy túl egyes régebbi szerzők primitív megfogalmazásain. Pl. a *fel* perfektív funkciójával kapcsolatban, KUNOS: „az ige kifejezte fogalom valamire felvetődik.”, pl. „...*felseper*...” (??) (130); vagy a *le* igekötő használatának IV. pontja, KUNOS: „A cselekvés lemegy, a hol többé nem látjuk.” (*lezár*...) (141).

Befejezésül a szerző az igekötők fő funkcióival, az összetett igekötővel, az igekötő önálló használatával és szórendjével foglalkozik.

Pontos disztinkción alapuló rendszerezésével, gazdag példaanyagával — amely tulajdonságok egyébként a tanulmány legvonzóbb érényei — talán ezt a részt hasznosíthatják majd legjobban a magyar nyelvtant tanító tanárok. De mindenképpen hasznos volt a könyv megjelentetése, mert a szakembernek a tanulságokon kívül bőséges nyelvi anyagot, az anyanyelvét szerető nagyközönségnek pedig — főleg időszerű nyelvhelyességi kérdések megvizsgálásával és megoldásával — nagy segítséget nyújt nyelvünk megismerésében és ápolásában.

BODNÁR FERENC